

POJETÍ ŠTĚSTÍ V KOMUNISTICKÉ MORÁLCE

Otázka lidského štěstí je jednou z těch otázek, které si spolu s filozofy kladli snad všichni lidé v dějinách. Zvláště aktuální se stávala v dobách velkých společenských změn, prudkého zostření třídních bojů, kdy často obě z bojujících stran argumentovaly svým pojetím štěstí a snažily se dokázat, že právě ono je jediné správné a že pouze dotyčná společenská třída je schopna dopomoci každému člověku k dosažení tohoto dokonalého štěstí. Vzpomeňme si, že celý boj revoluční buržoasie byl veden pod zástavami, na jedné z nichž bylo napsáno „štěstí“, které se stalo ústřední kategorií etiky pokrokových ideologů tehdejší doby.¹

Ani v dnešní době není tato otázka v ústraní zájmu našich pracujících. Vždyť neustále čtou a slyší, že bojem za vybudování socialismu tvoříme podmínky k šťastnému životu každého z nás. A v prohlášeních strany a vlády se jednoznačně mluví o tom, jak šťastnější žijeme ve srovnání s minulostí i jak šťastnou budoucnost si vytváříme. Je tudíž jen pochopitelné, kladou-li si lidé otázku „Co je to štěstí?“ a „Jak máme tohoto štěstí dosáhnout?“

Vědecká etika, která je teprve v počátcích svého vývoje, nedala dosud našim propagandistům solidní vědecký výklad kategorie štěstí, a tím jim do určité míry znemožnila podat hlubší odpověď na uvedenou otázku. Pochopitelně, že tento stav nahrává silám reakce a zahraniční propagandy, které se zaměřují především na maloměstácky smýšlející vrstvy a v nich se snaží vzbudit dojem, že v kapitalistických zemích lidé žijí šťastněji (protože „tam téměř každý má auto, krásně zařízený byt a je úplně svobodný“ atd.). Ve srovnání s narušujícím vlivem tohoto maloburžoasního „štěstí“ je působení náboženského pojetí štěstí méně nebezpečné, neboť sama životní praxe vede lidi k odvratu od něho (je jen velmi málo těch věřících, kteří by čekali na štěstí až na „onom světě“).

Třebaže ve vědecké etice nezaujímá kategorie štěstí centrální postavení, je třeba jí věnovat přiměřenou pozornost a především rozpracovat problém pojetí štěstí v komunistické morálce.

Štěstí nechápeme jako nějakou našim zájmům příhodnou náhodu (jako je na př. výhra v loterii), ani jako chvilkovou rozkoš nebo radost. Je to určitý vý-

¹ Na př. v *Deklaraci práv* pro stát Virginia od Thomase Jeffersona se píše: „Všichni lidé jsou od přírody stejně svobodní a nezávislí a mají určitá vrozená práva, o která nemohou, ať vstupují mezi sebou v jakoukoli dohodu za účelem vytvoření společnosti, připravit potomky. Takovým vrozeným právem je právo na život a svobodu, se zabezpečením možnosti získávat a mít majetek, snažit se dosáhnout a mít právo na štěstí a bezpečnost.“ (Cit. podle B o d n á r J., *O súčasnej filozofii v USA*, Bratislava 1956, 53.) Podobně i Holbach v *Systému přírody* věnuje velmi značnou pozornost rozboru problematiky štěstí.

sledný duševní stav, jakási suma a bilance určitých životních etap nebo života celého.

Zde se nám vynořuje hned na počátku vlastního rozboru několik základních problémů: historický charakter kategorie štěstí, jeho definice v pojetí komunistické morálky, objektivní pravdivost štěstí, jeho vztah ke kategorii morálního cíle, dialektika kategorie štěstí, aktivní úloha lidského vědomí v boji za štěstí. Na tyto problémy se soustřeďuje tato stať, zatím co jiné otázky, rovněž s pojetím štěstí v morálce komunistické související, opomíjí.

Nedostatek literatury z vědecké etiky je pochopitelně určitou překážkou v hlubším zpracování zde nadhozené problematiky, ale je zároveň i popudem k tomu, abychom toto zaostávání rychle odstranili a pomohli tak účinnějšímu šíření komunistické morálky a tím i vědeckého světového názoru. Tato morálka, jež je nejvyšším dosaženým stupněm v mravním vývoji (který je pochopitelně odrazem vývoje výrobních vztahů), podává nám i nejobsáhlejší a nejhlubší pojetí štěstí. Poznání jeho podstaty v komunistické morálce umožní nám pak lépe pochopit i jeho obsah a roli v morálkách minulých dob i v morálce buržoasní, tudíž zpracovat v relativní úplnosti kategorii štěstí ve vědecké etice.

*

V každé společensko-ekonomické formaci, v níž existují antagonistické třídy, existují jako odraz výrobních vztahů i dvě v podstatě protikladné morálky. Existence každé z těchto dvou morálek pak nachází nebo případně nenachází své zdůvodňování a ospravedlňování v etice, která teoreticky vyjadřuje principy a obhajuje cíle některé z obou morálek. Zájmům vládnoucích tříd však často slouží nejen ta etická učení, která přímo obhajují jejich skutečnou morálku (= mravnost), ale zároveň i ta morálka a etika, která hlásá zásady odlišné od morálky vládnoucí třídy, ale v praxi nerealisovatelné. Etické teorie tohoto druhu (na př. náboženská etika) mají ovlivnit utlačované masy a paralyzovat tak vliv jejich vlastní morálky, která mnohdy ani nenachází svůj teoretický výraz (na př. morálka otroků).

Z historicky podmíněného charakteru každé morálky vyplývá i nutnost historicky a třídně chápat též morální zásady i sama etická učení. To pochopitelně platí také pro jednotlivé etické kategorie (na př. pro svědomí, pokrok, morální cíl, povinnost atd.). Při rozboru etických kategorií však vedle tohoto společensko-historického aspektu zkoumání musíme uplatňovat i hledisko gnoseologické. Proto i při rozboru kategorie štěstí ve vědecké etice musíme mít toto vše na paměti.

Jednou ze součástí rozboru kategorie štěstí ve vědecké etice je rozbor pojetí štěstí v komunistické morálce, jímž se tu zabýváme. Tato morálka, která vyjadřuje nové vztahy lidí k sobě navzájem, jak se vytvářejí po zformování dělnické třídy a je odrazem společensko-ekonomického postavení této třídy, má svoji zárodečnou, vývojovou formu — morálku proletářskou. Teprve po vytvoření vědeckého materialistického světového názoru se z této zárodečné formy vyvíjí morálka komunistická, která se vytváří mezi uvědomělým proletariátem a odtud se šíří i mezi ostatní pracující a dále se prohlubuje.

Komunistická morálka je morálkou vytvořenou na podkladě uvědomělého třídního boje za vítězství socialismu a komunismu. Její principy zůstávají ve své podstatě nezměněné jak za socialismu, tak i za komunismu, mění se však jejich forma projevu a zároveň se prohlubuje, rozšiřuje a obohacuje i její pojetí dílčích zásad a morálních hodnot. Není proto třeba dělat nějakého rozdílu mezi socialistic-

kou a komunistickou morálkou, ale je zapotřebí si uvědomit, že sama komunistická morálka je teprve v počátcích svého plnějšího a všestrannějšího projevu, čímž je její zkoumání (zvláště jde-li o jednotlivé morální hodnoty) značně znesnadněno a má nutně do určité míry neúplný ráz.

Jak je v komunistické morálce chápáno štěstí? Máme-li na mysli štěstí jednotlivce, budeme zkoumat, jací činitelé se podílejí a spolupůsobí při vytváření tohoto určitého duševního stavu, přesněji: této morální hodnoty. Materiálem pro toto zkoumání nám bude jak sama životní zkušenost lidí, řídících se zásadami komunistické morálky (t. j. přímá svědectví, deníky, korespondence a paměti), tak i zobrazení jejich života v uměleckých dílech.

Brzy uvidíme, že i individuálně chápáné štěstí (nikoli subjektivně, t. j. jde tu o štěstí jednotlivce) má svou stránku individuální (která u různých lidí hraje různé velké role) i stránku obecnou (jež v určité době a v určité konkrétní společensko-historické situaci působí téměř stejnou měrou na námi zkoumanou morální hodnotu). Které z faktorů působí při vytváření prvé z obou stránek?

Obvykle tu bývá na prvním místě uváděno zdraví tělesné i duševní, bez něho prý nemůže být člověk plně šťastný. Pro žádného z lidí však toto zdraví není samoučelné, ale je mu vždy jen prostředkem k tomu, aby mohl pracovat, bojovat za něco, nebo prostě užívat krás života. Dále bývá často vzpomínáno na lásku, případně na rodinný život. I v běžné řeči mluvíme o šťastném dětství, o štěstí mileneckém nebo manželenském. Zde nám přistupuje současně i další činitel, který musíme vzít do úvahy: role věkového stadia (na př. stařec nepotřebuje štěstí milenecké, ale vzájemnou lásku svých dětí a vnoučat). Vidíme, že i v určitých životních etapách se náplň pojmu štěstí ve svém konkrétním projevu poněkud modifikuje.

Prohlásí o sobě, že je šťastný, ten člověk, pro něhož je hudba nástrojem k hlubšímu poznání lidí i nevyčerpatelným zdrojem krásy, jestliže je mu vzata možnost hudbu poslouchat nebo provozovat? Naproti tomu tatáž okolnost (odejmutí poslechu hudby, notového materiálu a hudebních nástrojů) u jiného člověka, který nemá hudební nadání a postrádá zároveň jakýchkoli základů hudební kultury, nemá na jeho štěstí podstatnějšího vlivu. Totéž pak platí pro jakékoliv velké nadání (talent) nejen snad v oblasti umění. Může se jednat o vynikající talent k vědecké práci, k určitému druhu sportu nebo k určitému povolání. (Zdůrazňuji, že jde o vynikající nadání — jedná-li se o běžné nadání, to má každý člověk v několika směrech a není tudíž na př. při volbě povolání odkázán jen na jediné (na př. medicínu), ale může své nadání ve stejné míře uplatnit i v několika jiných oborech.) Důležitá tu tudíž při tomto činiteli je možnost uplatnit a rozvinout schopnosti a nadání člověka. (Připomeňme si již na tomto místě, že právě tento činitel u mnoha lidí v kapitalistickém zřízení chybí, neboť hrozba nezaměstnanosti je nutí přijmout jakoukoli práci.)

Určitou roli při vytváření štěstí u jednotlivého člověka hraje i určitá kulturní úroveň, na niž je přivyklý a která mu poskytuje možnost estetického ukojení, dále i určité národní zvláštnosti a tradice.

Všichni činitelé, dosud uvedení, se podílejí u jednotlivých lidí v různé míře na vytváření štěstí. (Schopnosti lidí, jejich nadání, vlastnosti, zdraví, věkové stadium, láska, kulturní a vůbec estetické potřeby jsou různé). Liší se od sebe ne snad tím, že někteří z nich by určitým lidem zcela chyběli, ale spíše intenzitou svého projevu a množstvím svého podílu.

V čem však spočívá obecná stránka štěstí každého jednotlivce? Za prvé, ve vztahu člověka k přírodě, v boji za ovládnutí přírody. Neboť jen tehdy, poznává-li

člověk příčiny různých věcí, jejich zákonitost, umí tyto určité jevy sám vyvolat nebo omezit sféru jejich působnosti, nebo je ovládnout ve svůj prospěch. A v závislosti na stále větším ovládnání přírody (jež je podmíněno poznáváním přírodních zákonů) může každý člověk více rozvíjet své schopnosti a znalosti, a současně v boji s přírodou se tyto lidské vlastnosti, schopnosti a znalosti projevují a obohacují (v morálce je bereme do úvahy potud, pokud se pak projevují i ve vzájemných vztazích lidí).

Za druhé, do této obecné stránky individuálního štěstí patří vztah jednotlivce ke společnosti. V komunistické morálce je u jednotlivců tento vztah určován ve větší nebo menší míře vědomě vědeckým světovým názorem. To znamená, že určujícím činitelem je tu poznávání společenských zákonů. Jednání jednotlivce je pak v souladu s jejich působením. Šťastný je tudíž člověk jen tehdy, jestliže jeho úsilí není odsouzeno k nezdaru, jestliže není ve svém běžném životě ohrožován jemu neznámými společenskými silami, které se mu jeví ve formě války, krize, nezaměstnanosti atd. Tato obecná stránka individuálního štěstí zahrnuje činitele, kteří v určité době působí stejnou měrou na všechny lidi v určité zemi, i když stupeň, v němž jednotlivci na ně zpětně působí, je opět různý.

Co je u všech těchto vyjmenovaných faktorů společné a hlavně podstatné? Je to ta skutečnost, že ve větší nebo menší míře umožňují projevení a uskutečnění různých vlastností, schopností, citů a znalostí člověka, souhrnně řečeno: jeho bytostných sil. V procesu tohoto projevování a uskutečňování bytostných sil jednotlivce dochází k jejich dalšímu zmnožování a prohlubování. Nikoli tedy sami tito činitelé, ale právě to, že jejich přítomnost umožňuje člověku plně rozvinout jeho bytostné síly, je pro nás to podstatné.

Pojetí štěstí v komunistické morálce tedy v sobě zahrnuje uskutečňování plného rozvoje všech bytostných sil člověka. Ihned je tu však další problém: k jakému cíli mají být tyto bytostné síly jednotlivce zaměřeny, čemu má jejich plný rozvoj sloužit?

Již v jednom z činitelů dříve probíraných (vztah jednotlivce ke společnosti) jsme si ukázali, že v komunistické morálce je i samo morální jednání v souladu s poznávanými vývojovými zákony společnosti. Člověk, řídící se touto morálkou, podřizuje své jednání morálnímu cíli, který je stanoven na základě poznání zákonů vývoje společnosti.² Proto i pojem štěstí musí v sobě nutně zahrnovat toto celkové morální zacílení. Jednotlivec jen tehdy nerozvíjí své bytostné síly nadarmo a v konečném výsledku neúspěšně, jestliže jejich plné rozvíjení slouží pokroku ve společnosti, to znamená v dnešní době vytvoření komunistické společnosti. Ovšem komunismu není možno dosáhnout bez boje, proto pojetí štěstí v sobě musí zahrnout i tento moment boje proti všemu starému, boje proti silám a tradicím kapitalistické společnosti.

Na základě celého dosavadního rozboru můžeme definovat pojetí štěstí v komunistické morálce takto:

Štěstí v komunistické morálce spočívá v uskutečňování plného rozvoje všech bytostných sil člověka s cílem vybojovat komunistickou společnost.

Tato definice, jako ostatně každá definice, nepodává nám vyčerpávající rozbor

² Tento morální cíl byl definován Leninem: „... mravnost je to, co pomáhá zničit starou vykořisťovatelskou společnost a sjednotit všechny pracující okolo proletariátu, který tvoří novou společnost komunistů.“

Komunistická mravnost je mravnost, která slouží tomuto boji, která sjednocuje pracující proti každému vykořisťování... Základem komunistické mravnosti je boj za upevnění a dovršení komunismu“ (Lenin, *Spisy* 31, slov. vyd. 258—260).

pojetí štěstí, ale je stručným výsledkem našeho dosavadního poznání a zároveň i klíčem k podrobnějšímu řešení dalších, přidružených problémů. Jestliže v této definici podřizujeme rozvoj bytostných sil člověka cíli vytvoření komunistické společnosti, neznamená to nikterak, že ze štěstí vylučujeme dílčí cíle, které si dělnická třída i každý z nás staví, po jejichž dosažení touží, a když jich dosáhne, vytýčuje si opět dílčí cíle další. Avšak samy tyto dílčí cíle (v jejichž dosažení mnohdy se lidé domnívají vidět samo uskutečnění štěstí) jsou podřízeny hlavnímu morálnímu cíli a umožňují nám jej dosáhnout.³ Ztotožnění dílčích cílů se štěstím je chybné (samo dosažení dílčího cíle ještě neznamená dosažení štěstí, nedojde-li v tomto procesu boje za dílčí cíl k rozvinutí a uplatnění všech bytostných sil jednotlivce, nebo v tom případě, není-li tento dílčí cíl chápán jako stupeň na cestě za cílem hlavním); zároveň je chybné i ztotožnění štěstí s hlavním morálním cílem (z toho by vyplývalo, že pracující člověk může dosáhnout štěstí až v komunismu). Musíme mít tudíž na paměti, že zahrnutí morálního cíle do naší definice štěstí slouží jen bližšímu určení štěstí, to jest: k jakému cíli má být zaměřeno toto uskutečnění plného rozvoje bytostných sil jednotlivce (jež je vlastní podstatou štěstí), aby šlo o štěstí člověka v současnosti, v době boje mezi silami buržoasie a dělnické třídy.

Štěstí, jak jsme je výše definovali, je v komunistické morálce dosahováno v boji proti neštěstí (t. j. proti všemu starému, překonanému).⁴ Současně i uvnitř (v rámci) štěstí probíhá boj za dosahování stále nových dílčích cílů a tím je zde obsažen i moment negace dílčích cílů již dosažených. Sama vnitřní náplň štěstí se v procesu vývoje lidstva u jednotlivců mění, rozšiřuje a prohlubuje (na př. kapitalistický řád neumožňuje jednotlivci v žádné třídě takový rozvoj bytostných sil, jaký umožňuje socialistická společnost — o tom však až později).

Jak bylo již na počátku uvedeno, má štěstí jakýsi sumární charakter, je možné o něm mluvit jen ve vztahu a při hodnocení delšího životního období (máme na mysli štěstí jednotlivce), případně života celého. Mnohdy si člověk ani neuvědomuje, že právě prožívané období své činnosti prožívá skutečně šťastně, většinou si to uvědomí až při retrospektivním pohledu zpět. Naproti tomu, jestliže nežijeme v současnosti šťastně, velmi důrazně si to uvědomujeme ihned.

Jaký význam má pro štěstí jednotlivce materiální zabezpečení, životní úroveň? Jistě nebude šťastný člověk, který bude trpět podvýživou a jenž nebude moci dát své rodině dostatek jídla, oděvu atd. Na druhé straně známe lidi, jejichž osobní vlastnictví je značně velké a životní úroveň vysoká, a přesto nejsou šťastni. Materiální, sociální a kulturní zabezpečení není tedy samoúčelné, ale má být jen prostředkem k umožnění plného rozvoje bytostných sil se zaměřením k dosažení morálního cíle.

³ Tuto vnitřní dialektiku pojmu štěstí odhalil již Hegel, když napsal: „Ale pravdou (podstatou J. K.) zvláštních uspokojení je všeobecné uspokojení, které jako štěstí má myslící vůli svým cílem.

V tom, silou reflektujícího myšlení zrozené představě všeobecného uspokojení, tužby, a s nimi jejich zvláštnosti, jsou dané záporně (rozporně J. K.) a částečně musí být obětovány jedno druhému v zájmech vzpomínaného cíle, částečně však přímo pro tento cíl — úplné nebo částečné. Jejich vzájemné omezení je z jedné strany smíšením kvantitativního a kvalitativního určení, z druhé strany však, nakolik štěstí má kladný obsah jedině v tužbách, v nich právě je řešení; subjektivní však cit a rozmar jsou rozhodujícím momentem v otázce o tom, v čem je třeba chápat štěstí“ (Hegel, *Encyklopedie filosofických nauk-Filosofie ducha*, Moskva 1956, 290).

⁴ Proto také K. Marx ve svém Vyznání výstižně odpověděl na otázku, jaká je jeho představa o štěstí: *Boj a představa o neštěstí, Podrobení* (Marx K., Engels B., *O umění a literatuře*, Bratislava 1954, 542).

To znamená, že tito činitelé jsou pro nás v určité míře nezbytní (tato míra je v různé době různá), máme-li být šťastni, avšak nevyužíváme-li jich k dosažení štěstí (ve smyslu dříve uvedené definice), jsou nám zbytečnou přítěží nebo zůstávají prostě nevyužití.

Důležitým problémem, který se objevuje v souvislosti s definicí štěstí, je otázka, zda mohou pracující dosáhnout štěstí i v kapitalistickém řádu. Z definice nám vyplývá, že mohou tenkrát, jestliže rozvoj a uplatnění svých bytostných sil dají plně do služeb boje za zničení kapitalismu, za provedení socialistické revoluce. Z toho je vidět, že dosažení štěstí neumožňuje pracujícímu a vykořisťovanému člověku sám kapitalistický řád, ale naopak, boj za jeho zničení. Správnost tohoto závěru nám potvrzuje sama praxe: celá řada bojovníků dělnického hnutí a komunistických stran hodnotila svůj život jako šťastně prožitý,⁵ i když se třeba sami nedočkali konečného vítězství věci, již zasvětili celé své žití. Tohoto individuálního štěstí však nemohou dosáhnout za kapitalismu všichni pracující, neboť vlivem nejrůznějších činitelů (vliv buržoasní ideologie, vytváření „dělnické aristokracie“ atd.) vždy část z nich se nezúčastní aktivně boje na straně pokroku. (Může jít v určité etapě na př. o národně-osvobozenecský boj, nebo o boj ve vědě, v umění, ale i zde je rozhodující, aby se člověk aktivně podílel na tomto boji na straně dělnické třídy.) I samo štěstí toho druhu, jakého dosahují bojovníci za vítězství dělnické třídy v kapitalistickém řádu, je štěstím nižšího stupně ve srovnání se štěstím, jakého mohou dosáhnout všichni lidé za socialismu.

Až dosud jsme mluvili o štěstí jednotlivce. Tohoto štěstí mohou dosáhnout a dosahují *mnozí* lidé i za kapitalismu (jak jsme si už ukázali), ale k tomu, aby tohoto štěstí mohli dosáhnout *všichni*, je zapotřebí vytvořit nový společenský řád, v němž by vztahy mezi lidmi byly postaveny na zcela nové základy a v němž by i samo štěstí bylo obsahově hoatší. Teprve tehdy, až vzájemné vztahy lidí ve společnosti pozбудou svého antagonistického charakteru, až společnost bude osvobozená od všech pozůstatků kapitalismu, pak teprve budou vytvořeny předpoklady pro to, aby *každý* člověk mohl žít šťastně. V tomto smyslu můžeme pak mluvit o štěstí kolektivním, přesněji o štěstí celé společnosti. Individuální štěstí je tudíž podřízeno tomuto štěstí celé lidské společnosti ve dvojím smyslu: za prvé, jednotlivce může dosáhnout štěstí pouze tehdy, když se podílí na boji za štěstí lidstva jako celku (což vyplývá z podřízení štěstí morálnímu cíli) a za druhé, dosahování tohoto celkového štěstí dává stále většímu množství lidí možnost, aby dosáhli svého štěstí osobního. Proto také je možno ve stručné, zkratkovité formě prohlásit, že štěstí člověka (v komunistické morálce) spočívá v boji za štěstí lidské společnosti jako celku.⁶

Je jen pochopitelné, že vytvoření podmínek pro šťastný život všech lidí znamená, že u každého jednotlivce se tato možnost přemění na skutečnost. Rovněž i samo dosažení tohoto stavu ve společnosti, dosažení morálního cíle nebude znamenat konec ve vývoji, ale vytyčení morálního cíle nového a v důsledku toho i nové, ještě hlubší a plnější pojetí štěstí. A pochopitelně i tady bude existovat neštěstí, i když v jiném pojetí a jiného obsahu nežli v současnosti.

*

⁵ Proto mohl zcela oprávněně St. K. Neumann napsat, že „Dimitrov před svými lipskými soudci byl muž dokonale svobodný a dokonale — šťastný“. (Neumann St. K., *Anti-Gide*, Praha 1951, 34).

⁶ „Komunista považuje za své vlastní štěstí, když se snaží o štěstí pro všechny lidi.“ N. S. Chruščov v rozhovoru s americkým novinářem J. Restonem 7. října 1957.

Velmi důležitá je otázka objektivní pravdivosti štěstí. Je toto pojetí štěstí v komunistické morálce, které zde vysvětlujeme, v dnešní době jediné správným a pravdivým pojetím? Nebo je snad stejně pravdivé i pojetí štěstí v morálce buržoasní? Nebudeme-li postupovat deduktivně (tak, že bychom dokázali nejprve objektivní pravdivost morálního cíle a dále pak i samého štěstí), bude zapotřebí nejprve si uvědomit to podstatné, čím jsou v rozhodující míře ovlivněny (a zároveň deformovány) vzájemné vztahy lidí v kapitalistické společnosti. Je to ta okolnost, že v těchto vztazích se projevuje t. zv. „odcizení“, že tyto vztahy lidí k sobě navzájem se lidem jeví jako jejich vztahy k věcem.⁷ To se pak tím více projevuje v buržoasní morálce. Štěstí tam není chápáno jako něco, co spočívá v plném rozvoji bytostných sil jednotlivce ve prospěch pokroku společnosti jako celku, ale jako dosažení určitého majetku, společenského postavení (= majetek), úspěchu v podnikání, umění (= majetek), a majetek je tu kapitálem, neslouží tudíž pokroku společnosti (t. j. lidovým masám). I samy vztahy lidí v rodině, tím více pak v příbuzenstvu, práci a ve společnosti nesou tuto pečeť honby za ziskem, a tím i zploštění, jednostranného deformování osobnosti každého člověka.⁸ Proto i různé „předpisy“ na dosažení štěstí, které jsou nám předkládány buržoasními ideology, jsou svou navitou nejenom směšné, ale současně jsou i nepřímým dokladem této skutečnosti.⁹

Třebaže se nám při povrchním zkoumání zdá, že určití činitelé tu hrají ve stejné míře tutéž roli v pojetí štěstí v buržoasní i v komunistické morálce (na př. zdraví, láska), při hlubším rozboru zjistíme zásadní odlišnost. Rozdíl je v tom, dosažení jakého cíle tito činitelé konec konců slouží, i v samém rozsahu a hloubce využití těchto činitelů (na př. láska milenecká v pojetí komunistické morálky neisoluje v určitém smyslu oba lidi od společenského dění, ale je jim jeho součástí). V komunistické morálce vede pojetí štěstí ke skutečně lidským vztahům mezi lidmi, k odstranění nadvlády „věcí nad lidmi“. Vyplyvá nám to již z toho, že samo štěstí je v komunistické morálce podřízeno principu socialistického humanismu.

⁷ Toto „odcizení“ platí pro společenské vztahy ve společensko-ekonomické formaci, kde „výrobní proces vládne lidem, a ne člověk výrobnímu procesu“ (Marx K. *Kapital* I, kap. IV., 99).

⁸ Kapitalista může o sobě říci: „Co je pro mne za peníze, co mohu zaplatit, t. j. co mohou peníze koupit, to jsem já sám, majitel peněz. Jak velká je síla peněz, tak velká je moje síla. Vlastností peněz jsou mé vlastnosti a mé bytostné síly — t. j. vlastníka peněz. Co jsem a co mohu, neurčuje tedy nijak má individualita. Jsem ošklivý, ale mohu si koupit *nejkrásnější* ženu. Nejsem tedy ošklivý, neboť peníze zničily účinek ošklivosti, její odpudivost. Jsem — podle své individuality — chromý, ale peníze mi obstarají čtyřiačtyřicet nohou; nejsem tedy chromý; jsem zlý, nečestný, nesvědomitý, bezduchý člověk, ale peníze jsou ctné, tedy i jejich držitel. Peníze jsou nejvyšší dobro, tedy je i jejich držitel dobrý a kromě toho mě peníze zbaví námahy být nečestným; předpokládá se tedy, že jsem čestný... Co nezmohu jako člověk, co tedy nezmohou všechny mé individuální bytostné síly, to zmohu peníze. Peníze dělají tudíž z každé z těchto bytostných sil něco, co sami o sobě nejsou, t. j. jejich pravý opak... Přeměňují věrnost na nevěru, lásku na nenávisť, nenávisť na lásku, ctnost na nečest, nečest na ctnost, sluhu na pána, pána na sluhu, nesmysl na rozum, rozum na nesmysl“ (Marx K., *Ekonomicko-filosofické rukopisy*, Marx, Engels, *O umění a literatuře*, Bratislava 1954, 53—54).

⁹ Alespoň jeden příklad za mnohé: André Maurois v knize *Láska a přátelství* (Bratislava 1947) podává celou „gymnastiku štěstí“, předpisy, jak dosáhnout štěstí: 1. „vyhýbat se příliš dlouhým úvahám o minulosti“ („Není štěstí bez zapomenutí“); 2. „Duševní potěcha je v práci“ („Práce je pro inteligentní lidi často útěk před myšlenkami“); 3. „vybrat si pro život prostředí, kterého úsilí se ubírá tímtež směrem jako vaše a které má zájem o vaši práci“; 4. „netrápit se představou dalekých a nepředvídaných katastrof“; 5. „neztratit v štěstí ctnosti, které nám ho umožňují“.

Proto také, třebaže v buržoasní morálce lidé subjektivně nacházejí štěstí v ledasčem (společným jmenovatelem všech těchto představ o štěstí je kapitál),¹⁰ objektivně je jedině správné a pravdivé v dnešní době to pojetí štěstí, které nalézáme v morálce komunistické. Příslušníci vládnoucí vykořisťovatelské třídy v kapitalistické společnosti nemohou být a ani nejsou objektivně šťastni, neboť všechno to, k čemu zaměřují své životní snažení (rodina, majetek, společenské postavení, „užívání radosti života“), je neustále ohrožováno jevy, které vyplývají ze samé podstaty kapitalistického zřízení (konkurence, krize, válka). Rovněž sám vztah k druhým lidem je „odlidštěn“ (na př. nejde o to, rozvíjet přátelské styky s lidmi charakterními, s nimiž má člověk společné zájmy, ale jde tu především o „přátelství“ s lidmi zámožnými a vlivnými, kteří mohou být prospěšní v konkurenčním boji). A může být konečně objektivně pravdivě šťastný politik nebo ideolog, který celý svůj život věnoval obhajobě kapitalismu, když všechno své úsilí vynaložil na něco, co v třídních bojích současnosti je stále více poráženo a je v procesu úplného rozkladu? Buržoasní pojetí štěstí odvádí tudíž lidi od pravdivého poznání vývoje společnosti, neumožňuje jim plné rozvinutí jejich bytostných sil (jež jsou zde deformovány a bržděny ve svém rozvoji t.zv. „odeizením“) a vede je ve svých důsledcích k naprosté životní skepsi a k čirému relativismu (a to je přece v přímém rozporu s tím, co si kterýkoli člověk pod pojmem štěstí představuje).

Naproti tomu pracující v zemích, kde je vláda v rukou dělnické třídy, mají všichni možnost dosáhnout osobního štěstí. Toto štěstí v pojetí komunistické morálky vyzdvihuje v lidech všechny jejich bytostné síly, jimž umožňuje plný rozvoj (vzpomeňme jen, kolik talentů a schopností je za kapitalismu nevyužito vlivem nezaměstnanosti, konkurenčního boje, bídy a nouze v lidových masách atd.). Tento rozvoj bytostných sil jednotlivce je podřízen zájmu celé společnosti a má tudíž z něho prospěch každý člen společnosti v socialistickém státě. Naopak, zase celá společnost má zájem na tom, aby každý její jedinec plně rozvinul všechny své schopnosti, vlastnosti, city a nadání. Člověk není již člověku vlkem (jako za kapitalismu), ale mezi lidmi existují skutečně lidské vztahy (jež jsou vyjádřeny v principech komunistické morálky: kolektivismu, socialistickém vlastenectví a internacionalismu, socialistickém humanismu).

Štěstí v pojetí komunistické morálky nespočívá tedy v tom, že socialistický stát dá pracujícím více chladniček, televizorů a pod., ale v tom, že jim umožňuje žít životem důstojným a skutečně lidským, že jim umožňuje plný rozvoj osobnosti každého z nich v souladu se zájmy celé společnosti, že je zbavuje nejistoty a strachu (z hladu, nezaměstnanosti, krize a po světovém vítězství socialismu i obav z války), že jim dává možnost uskutečnit plný rozvoj všech bytostných sil v boji za další pokrok společnosti.¹¹ Proto je také pouze takto pojmávané štěstí jedině správné a objektivně pravdivé.

*

V jakém vztahu je pojetí štěstí v komunistické morálce k morálnímu cíli? Již jsme si dokázali, že právě vybudování komunistické společnosti je tím cílem, za jehož dosažení rozvíjíme v boji všechny své bytostné síly. Štěstí jednotlivce je tedy

¹⁰ Nezabývám se tu odrazem těchto představ v různých buržoasních etických teoriích.

¹¹ Štěstí „... to není nic jiného než hlavní odměna a nádatek k čistotě. Ale co je to čistota na zemi? To, že nebude válka, že si lidé nebudou navzájem ubližovat, že se nebudou zabíjet děti, že se nikdo nebude vztekle vrhat na umdlévajícího.“ (Polja v románě Leonida Lеонова *Ruský les*.)

podřízeno tomuto cíli (vybudování podmínek pro štěstí celého lidstva). Někdy místo o morálním cíli mluvíme o „smyslu“ lidského života.¹²

„Smysl“ lidského života je třeba chápat jako určení morálního cíle, vytyčení základní životní orientace. Stává se tak jedním z činitelů, kteří spoluvytvářejí naše štěstí, i když se s ním neztotožňují.¹³ Člověk může mít svůj „smysl“ života (objektivně správný), bojovat za vytvoření komunistické společnosti, a přesto ještě nemusí být šťastný (může mu chybět na př. t.zv. štěstí rodinné). Na druhé straně však ta skutečnost, že není osobně šťastný, neznamená pro něho ztrátu „smyslu“ života, a tudíž důvod k jeho bezcílnému prožití nebo k spáchání sebevraždy.

Někdy bývá argumentováno tím, že sama skutečnost ukončení lidského života, smrt, je největší překážkou v tom, aby byl každý z nás šťastný. Pouze v náboženské morálce je prý dáno člověku východiště v učení o nesmrtnosti lidské duše a tak je prý překážka k dosažení štěstí odstraněna. Nehledě na samu nesprávnost a vědeckou neudržitelnost tvrzení o nesmrtnosti lidské duše je i po morální stránce tato otázka u nás nepřímou řešenou jinak než v náboženství: člověk, vědomě bojující za vytvoření komunistické společnosti a v procesu tohoto boje plně rozvíjející všechny své bytostné síly, navazuje na odkaz minulých generací bojovníků za pokrok a sám opět předává výsledky svého životního díla svým následovníkům. Je tudíž jedním, ale nutným článkem v historickém řetězu pokroku. Je současně i v době svého života spolutvůrcem velkého, kolektivního díla, do něhož vnáší svůj vklad. Tento jeho osobní vklad není možný bez spolupráce s ostatními lidmi, bojujícími za tentýž cíl. V tomto smyslu se pak život jednotlivce stává nerozlučitelnou součástí života celé společnosti, neboť vše pokrokové je i v budoucích dobách dále rozvíjeno a zdokonalováno. A tak i člověk přechází v dílo, na němž se podílel svým bojem, svou vlastní existencí a překonává tak i vlastní omezený, úzký egoismus.¹⁴

*

Štěstí v pojetí komunistické morálky nespočívá však v prostém souhrnu všech činitelů, kteří mají vliv na jeho vytváření, a v závislosti na nich rozvíjenými bytostnými silami jednotlivce se zaměřením na morální cíl. Lidské vědomí se takto projevuje značně aktivně a ve větší nebo menší míře koriguje vliv těchto činitelů. Vlivem svého vědomí může si člověk v určité míře nebo dočasně odříci plný rozvoj

¹² Stejného názoru je J. Cvekl: „Postavit svobodu na základ nutnosti je první krok k řešení problému. Svoboda je pak definována jako uznaná, pochopená nutnost, která se stala principem jednání... S etického hlediska jde vlastně o problém t. zv. smyslu života, to jest nalezení takového „kategorického imperativu“ jednání, který by mohl sloužit jako vodítko ve všech situacích a navozoval by jediné správný životní postoj“ (Cvekl J., *O materialistické dialektice*, Praha 1956, 79).

¹³ Této chyby, kladení znaménka rovnosti mezi „štěstím“ a „smyslu“ života, se dopouští M. Machovec v práci *O smyslu lidského života* (Praha 1957). Tuto rovnost můžeme podmíněně připustit jen potud, pokud máme na mysli štěstí celé společnosti (přesněji: vytvoření podmínek pro štěstí každého člověka), jež nám je pak ovšem znovu totožné s morálním cílem.

¹⁴ Krásně vyjádřila postoj komunisty k této otázce M. Šagiňanová: „V čem je tedy tajemství nesmrtnosti? V tom, abychom žijíce vlévali ze všech svých sil a z plnosti svého umění svou energii do pozitivních pozemských hodnot, do tvorby a práce, do dobra a lásky, do soucitu a soucítění s lidmi, do boje za lepší a do nenávisti ku zločinnému, do směřování k pravdě a odporu k lži — zkrátka — do toho jediné reálného bytí na zemi, které bude materiálně pokračovat ve svém nesmrtném životě v potomcích a v Paměti lidstva“ (Šagiňanová M., *Tajemství nesmrtnosti*, Praha 1958, Literární noviny č. 1).

svých bytostných sil, aniž by to pro něho znamenalo ztrátu štěstí. (Může si na př. dočasně odříci bydlení ve vyhovujícím bytě, nebo určitou kulturní úroveň, na niž byl přivyklý.) Neznamená to pro něho ztrátu štěstí tenkrát, je-li toto „zřeknutí se“ omezeno časově na kratší období (na př. při brigádách, delších služebních cestách), nebo jestliže toho vyžaduje boj za dosažení morálního cíle (jako na př. určité uskrovnění a omezení v počátcích budování socialismu v SSSR). Znovu zdůrazňuji, že se nejedná o chybění samých těchto činitelů (rodina, divadlo, literatura), ale o omezení v rozvoji bytostných sil člověka, jež je tím vyvolané (tudíž nemožnost v plně míře rozvíjet citové vztahy, cit pro krásu, touhu po vědění atd.). Vůbec je třeba si uvědomit, že rozvoj všech bytostných sil člověka se může dít prostřednictvím nejrozmanitějších činitelů (z nichž práce, t. j. vztah k přírodě, její přetváření a ovládnutí, a tedy i vztah k druhým lidem, neboť práce je vždy kolektivním procesem, je činitelem prvořadým), i rozmanitým způsobem. (Rozvoj a uplatnění estetické stránky v člověku se může dít pomocí literatury, filmu, divadla, televizoru, výtvarného umění, užitého umění atd.) Některý z činitelů může dočasně vystoupit do popředí a zatlačit činitele druhé (práce umělce v obdobích intenzivního tvůrčího vypětí, láska u zvláště citově založeného člověka), některý ze způsobů uplatnění rozvoje bytostných sil může plně převládnout (literatura u člověka, žijícího v prostředí, kde není jiná možnost uměleckého a estetického využití).

To vše, co jsme zde uvedli, nemění nic na správnosti dříve podané definice štěstí, ale poukazuje na nutnost aplikovat ji na konkrétní život vždy s přihlédnutím k této funkci lidského vědomí, které určitým způsobem ovlivňuje konkrétní formy projevu štěstí. Z toho vyplývá i v tomto směru velký význam šíření socialistického uvědomění. Z toho však vyplývá i ta okolnost, že člověk, vědomě podřizující rozvoj svých bytostných sil boji za vytvoření komunistické společnosti (chápáno ovšem: v důsledcích), neleká se dočasných potíží, porážek a obětí. Je pro něho charakteristický „optimismus bez pověr a ilusí“ (St. K. Neumann) a dočasná převaha nepřátel pokroku nemůže být pro něho překážkou v dosažení osobního štěstí, což znamená, že mu nemůže zabránit v boji za vytvoření podmínek pro štěstí společnosti jako celku.

V životě jednotlivce mohou nastat chvíle, kdy pro dosažení morálního cíle (třeba v daleké budoucnosti) je nutno, aby se všechny bytostné síly člověka koncentrovaly a soustředily v jediném bodě, v jediném směru, v jediném způsobu využití (na př. v době války). Tu pak takovéto jednostranné využití nebo případně obětování vlastního života není v rozporu s takto pojímaným štěstím.

K tomu všemu přistupuje i sám integrální charakter pojetí štěstí, kdy samo hodnocení (jež je v tomto pojmu obsaženo) vztahujeme na delší etapu v životě jednotlivce nebo na život celý. Z toho ovšem plyne, že dočasné nerozvíjení některé z bytostných sil člověka (pokud netrvá příliš dlouhé období) nenarušuje podstatně jeho štěstí (jednotlivec může žít kratší období bez práce nebo bez lásky, aniž to pocítuje jako velkou překážku v dosažení štěstí). V běžném, každodenním životě je však v myšlení lidí tendence tyto dočasné krátkodobé nesnáze a překážky zveličovat, případně zúžit pojem štěstí právě jen na ten podstatný vztah nebo věc, jež nám momentálně chybí. Výrazně se to projevuje zvláště v umění (na př. se mluví o tom, že hrdina románu nalezl své „štěstí“ v milované ženě). Toto zužování pojetí štěstí je zároveň i výrazem snahy, tento chybějící vztah si silněji uvědomit a v důsledku toho přinutit se co nejdříve jej dosáhnout, vytvořit.

Rovněž i lidé, tělesně postižení, mohou zpětným působením svého vědomí spolupůsobit k tomu, aby namísto těch způsobů projevu a uplatnění bytostných sil, jež

jsou jim nedostupné, využívali tím intensivněji ty způsoby rozvoje, jež mají k dispozici. Do jaké míry se jim to podaří a zda se to podaří úplně, to již je otázka, jejíž zodpovězení závisí na konkrétní situaci i na charakterových vlastnostech dotyčného jedince. Samozřejmě, že takový člověk touží i nadále po získání úplného zdraví. Jak jsme si však dříve dokázali, tato touha po důležitých cílech, podřízených hlavněmu, morálnímu cíli, je příznačná pro celé pojetí štěstí v komunistické morálce.

*

Velká aktivní úloha lidského vědomí při dosahování a udržení osobního štěstí, při boji za štěstí celé společnosti vede nás ke zdůrazňování výchovy k socialistickému uvědomění a k pěstování charakterových rysů každého jedince pod zorným úhlem komunistické morálky. Takové osobní vlastnosti, jako je skromnost, houževnatost v práci, poctivost, upřímnost, touha po vědění, nesmiřitelnost k nepřátelům, jestliže jsou používány ve prospěch pokroku, mohou znamenat značný přínos společnému boji.

Jistěže je pravda, že štěstí především prožíváme, a teprve dodatečně vzniká v našem vědomí pojem o tomto štěstí, jeho určité pojetí. Z toho však není možné vyvodit uzávěr, že není důležité se zabývat jeho rozbohem, že správné pojetí štěstí se dostaví automaticky u každého člena naší společnosti na podkladě rozvoje socialistických vztahů. Uvědomovací a výchovná činnost stranických organizací, masových organizací, škol, umění a masově působící propagandy (tisk, film, atd.) může tento proces značně urychlit. A pokud jde o samu otázku štěstí: nestačí jen přesvědčovat o správnosti, pravdivosti pojetí štěstí v komunistické morálce, ale je současně zapotřebí učit lidi toto štěstí opravdu plně prožívat (to znamená učit je využívat k tomu v plné míře všech kulturních, sportovních a osvětových institucí) a odhalovat lživost a omezenost buržoasního chápání štěstí.

Největšími překážkami v dosažení štěstí u každého jednotlivce jsou dnes u nás ty jevy, které brzdí a omezují plný rozvoj bytostných sil člověka: byrokratismus, potlačování kritiky, dogmatismus, omezování iniciativy, vzdalování se politického života, ale i revisionistické snahy, odmítání stranické a státní disciplíny atd. Obě tyto skupiny jevů nejenom omezují rozvoj bytostných sil jednotlivce, ale současně ohrožují i dosažení morálního cíle (vytvoření komunistické společnosti). Škodí tedy jak společnému zájmu všech pracujících našeho státu, tak i štěstí každého jednotlivého člověka z jejich řad. Opět se nám tu znovu potvrzuje, že štěstí jednotlivce je přímo závislé na jeho aktivní účasti v boji za štěstí všech. A zapojit každého do tohoto boje je prvním předpokladem a podmínkou pro to, aby i on sám dosáhl štěstí.